

Verbal and Semantic Purposes of Parenthetical Sentences in Juwayni's *Tarikh-i Jahangushay*¹

Zeinab Rezapour*

Corresponding Author, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Shahid Chamran University of Ahvaz, Ahvaz, Iran; z.rezapour@scu.ac.ir

Manoochehr Tashakori

Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Shahid Chamran University of Ahvaz, Ahvaz, Iran; m.tashakori@scu.ac.ir

Mohammadjavad

Roostazadeh

Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Shahid Chamran University of Ahvaz, Ahvaz, Iran; pouriaroostazadeh@gmail.com

Article Type

Research Article

Article History

Received

July 06, 2024

Revised

January 17, 2025

Revised

January 19, 2025

Published Online

June 22, 2026

Keywords

Ata-Malik Juwayni, *Tarikh-i Jahangushay*, parenthetical sentence, completion of meaning, expression of the author's purposes

ABSTRACT

Parenthetical sentences are among the subjects common to grammar and rhetoric. However, their significance has been diminished in most grammar books by restricting their definition to functions such as parenthesis, prayer, and malediction. On the other hand, the frequent use of parenthetical sentences is one of the characteristics of ornate prose, and their use in Juwayni's *Tarikh-i Jahangushay*, one of the finest examples of this style of prose, is extensive. Moreover, these sentences in *Tarikh-i Jahangushay* are not used merely for malediction and prayer; rather, the author employs them to explain his views and ideas and even to convey important historical information. Thus, contrary to the common assumption, their removal would impair the semantic integrity of the discourse and prevent readers from fully understanding some of the author's purposes. This study examines the verbal and semantic purposes of parenthetical sentences in *Tarikh-i Jahangushay*. The data were collected through library research, and the verbal and semantic purposes of these sentences and their role in elucidating Juwayni's discourse were examined using a descriptive-analytical approach. The findings indicate that parenthetical sentences play an essential role in completing meaning and expressing the author's purposes and ideas concerning the historical events of the Mongol invasion.

Cite this Article: Rezapour, Z., Tashakori, M., & Roostazadeh, M. J. (2026). Verbal and semantic purposes of parenthetical sentences in Juwayni's *Tarikh-i Jahangushay*. *Literary Text Research*, 30(108), 224-251. <https://doi.org/10.22054/LTR.2025.80692.3871>

© 2026 by Allameh Tabataba'i University Press

Print ISSN: 2251-7138 **Online ISSN:** 2476-6186

Publisher: Allameh Tabataba'i University Press

Homepage: <https://ltr.atu.ac.ir>

DOI: 10.22054/LTR.2025.80692.3871

**ATU
PRESS**

Introduction

The study of parenthetical sentences is a topic shared by rhetoric and grammar. However, authors of books on rhetoric and grammar have often failed to adequately address this subject, frequently overlooking the role of these sentences in the structure of a text, their relationship with other parts of the discourse, and the various purposes and intentions of the author. Therefore, this research examines the semantic functions of parenthetical sentences in Juwayni's *Tarikh-i Jahangushay* and the various purposes they serve.

Juwayni's *Tarikh-i Jahangushay*, a historical-literary work by Ata-Malik Juwayni, is an important source documenting the events of the Mongol era, from Genghis Khan's invasion of Iran to the conquest of the Ismaili fortresses by Hulagu Khan. Most researchers have examined this work as a factual historical narrative, largely overlooking the historian's discourse. However, historical narratives contain various markers that challenge the presumed objectivity of historical accounts. These markers reveal the historian's judgments, beliefs, and perceptions of history. In other words, authors consciously or unconsciously incorporate their ideology and beliefs into their texts.

In Juwayni's *Tarikh-i Jahangushay*, such markers include the use of Quranic verses and hadiths, descriptions, Persian and Arabic poetry, proverbs, allusions, and parenthetical sentences (see Qasemzadeh, 2017, pp. 131–135). In particular, parenthetical sentences in Juwayni's *Tarikh-i Jahangushay* serve as openings into the narrative, enabling the author to express his views, emotions, and beliefs. Through these sentences, readers can gain a more accurate understanding of Juwayni's discourse and better appreciate the diverse purposes and significant role of these sentences in conveying the author's message.

Literature Review

The purposes of parenthetical sentences have not received sufficient attention from researchers, and their categorization as mere “filler” has diminished their perceived importance. Nevertheless, several studies have examined these sentences and their functions, including the following:

Momtahn (2008), in his article on parenthetical sentences and their rhetorical effect in the Quran, argues that parenthetical sentences in the Quran are not superfluous additions to the text; rather, they are used purposefully and in accordance with the context.

Parsa and Mohammadi (2019), in their article on the function of Arabic parenthetical sentences in *Nafth al-Masdur*, attempt to identify the functions of Arabic parenthetical sentences, clarify their relationship with the text, and analyze their functional role at the beginning, middle, and end of the text. They demonstrate that the function of a parenthetical sentence varies according to its position within the text.

Parsa and Mahmoudi (2019), in their article on the semantic and intentional functions of parenthetical sentences in *Tarikh-e Beyhaqi*, identify various functions of

parenthetical sentences and examine their contribution to a better understanding of the author's discourse.

Khosravi et al. (2020), in their article on interpolations in Ferdowsi's *Shahnameh*, examine the descriptive function of interpolations in the *Shahnameh* and determine the effect and frequency of rhetorical devices such as simile, metaphor, and hyperbole within them.

Dehrami and Akbarizadeh (2020), in their article on the narratology of parenthetical sentences in *Tarikh-e Bayhaqi*, argue that this type of sentence forms part of the narrative structure, interacts with other levels of the narrative, and functions as a structural element to such an extent that its removal creates linguistic and semantic disruption in the narrative.

Some studies have also investigated the functions of parenthetical sentences in the Quran. Soltani-Renani (2012) argues that understanding how parenthetical sentences are employed in the Quran contributes to a better understanding of divine messages. Similarly, Valizadeh and Valizadeh (2020) argue that interjections in the Quran are entirely purposeful and are used appropriately according to the context.

Therefore, despite the existing body of research, no independent study has yet examined the rhetorical and semantic purposes of parenthetical sentences in Juwayni's *Tarikh-i Jahangushay*.

Methodology

This research employs a library-based research method and a descriptive-analytical approach to classify and explain the purposes of parenthetical sentences in Juwayni's *Tarikh-i Jahangushay*. The data were analyzed through content analysis. This study seeks to answer the following questions:

1. What are the verbal and semantic purposes of parenthetical sentences in Juwayni's *Tarikh-i Jahangushay*, and what does the frequency of each purpose reveal?
2. What role do parenthetical sentences play in relation to the text and in the interpretation of Juwayni's discourse?

Findings

The three volumes of *Tarikh-i Jahangushay* demonstrate differences in the use and functions of parenthetical sentences, with their semantic and verbal purposes varying according to the particular subject matter of each volume. In the first volume, Juwayni primarily employs these sentences for verbal purposes, such as introducing secondary characters and providing temporal references, while also using them for semantic purposes, including the expression of his personal judgments and the explanation of causality.

The second volume is characterized by the frequent use of comparisons, which Juwayni employs strategically to contrast the Khwarazmians with the Mongols. Through this method, he seeks to glorify Iranian heritage by likening Khwarazmian rulers to epic heroes

such as Rostam, while simultaneously denigrating the Mongols by comparing them to wild animals.

In the third volume, the functions of parenthetical sentences shift toward clarification, character introduction, and geographical specification, particularly in relation to the Ismailis. A notable departure from the previous volumes is the prominent use of malediction and reproach. This function reveals a significant departure from Juwayni's professional neutrality, as he uses these sentences to express explicitly his personal animosity and intense hostility toward the Ismailis. Thus, whereas the first two volumes balance historical narration with subjective perspectives, the third volume becomes a distinctive vehicle for the historian's overt religious and personal convictions.

Conclusion

A review of the three volumes of Juwayni's *Tarikh-i Jahangushay* identified approximately 343 parenthetical sentences, expressed in forms such as Persian and Arabic phrases, Quranic verses, proverbs, and quasi-sentences. Following analysis and classification, these sentences were found to serve eighteen different semantic purposes, occurring 191 times, and eleven distinct verbal purposes, occurring 152 times.

Contrary to common assumptions, these findings demonstrate that parenthetical sentences serve purposes beyond merely expressing prayers or curses. Their removal would result in a deficiency of meaning and prevent the full comprehension of the author's intentions. In other words, these sentences function as openings within the narrative through which the author's perspectives and judgments regarding events are revealed.

Moreover, parenthetical sentences in Juwayni's *Tarikh-i Jahangushay* are not limited to prayers or descriptions; they also provide supplementary explanations through which the narrator expresses his discourse by creating pauses and interruptions within the narrative. In other words, Juwayni, as a historian, does not merely recount historical events. Rather, it is through these parenthetical sentences that readers discern his views and judgments concerning those events.

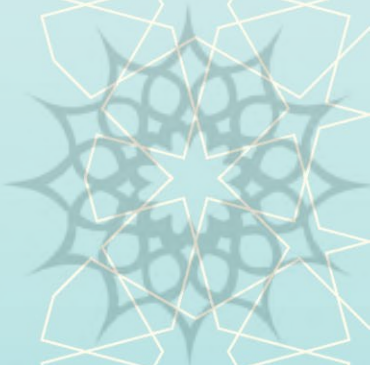
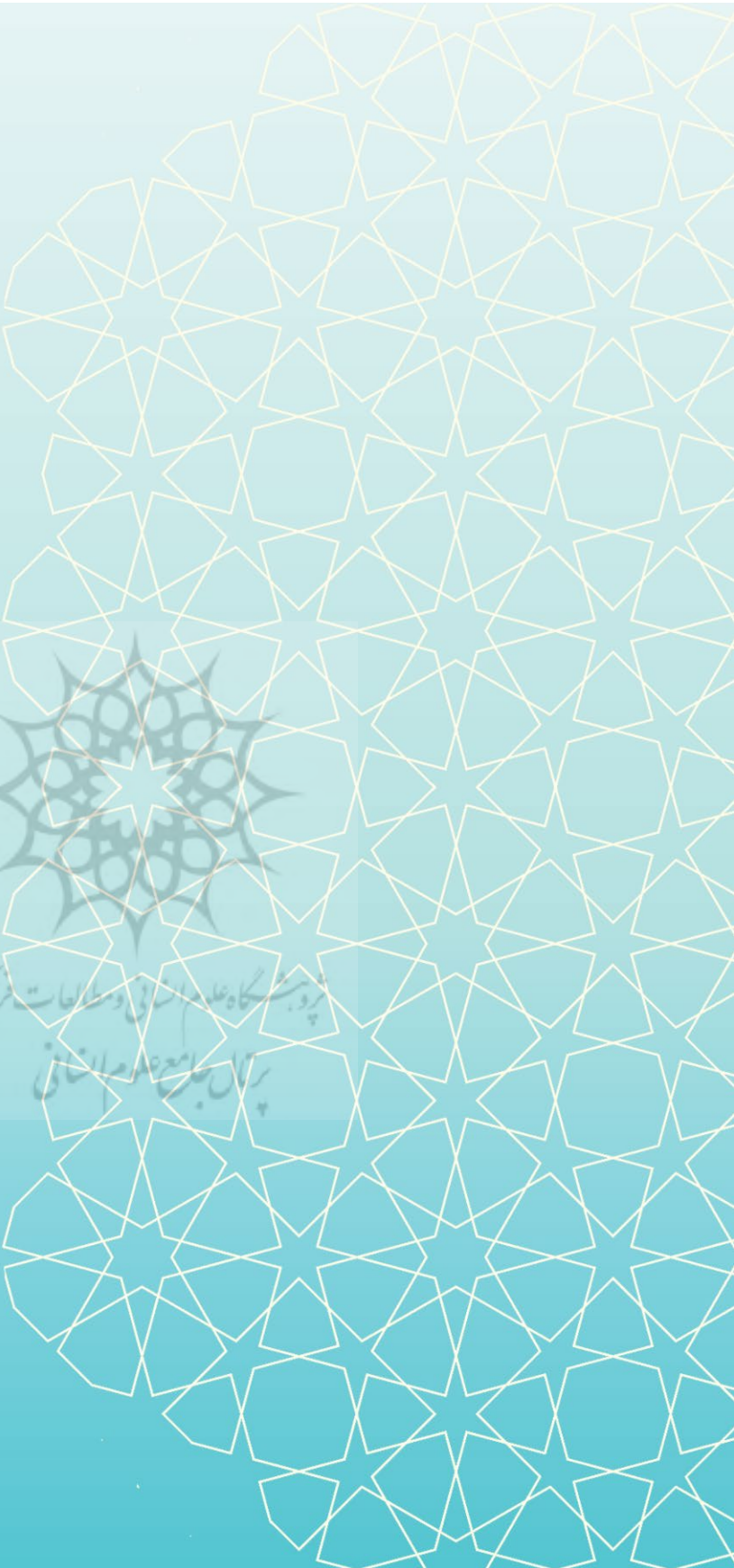
Among the most frequent purposes of parenthetical sentences in Juwayni's *Tarikh-i Jahangushay* are prayers for individuals, the introduction of characters, the statement of reasons, clarification following ambiguity, comparisons, temporal references, praise and glorification, and the specification of locations. Some of these purposes, such as praise and glorification, temporal references, and comparisons, serve to communicate and reinforce the author's beliefs, whereas others, such as specifying locations or introducing characters, contribute to the transmission of significant historical information.

Furthermore, it may be argued that parenthetical sentences play a particularly important role in elucidating Juwayni's discourse in *Tarikh-i Jahangushay*. This is because history, by its very nature, is based on narration, and this characteristic imposes certain constraints on the historian. Moreover, even if this were not the case, a historian such as

Juwayni, because of his service at the Mongol court, could not always express his opinions explicitly. Consequently, he employs parenthetical sentences to convey views that might otherwise remain unspoken, including criticism of the Mongols and expressions of grief over the injustices inflicted upon Iranians. Through parenthetical sentences, Juwayni also subtly reveals his affection for and inclination toward Sultan Jalal al-Din Khwarazmshah and compares the Mongols to wild animals and destructive forces.

¹ The present article is derived from the master's thesis in Persian Language and Literature at Shahid Chamran University of Ahvaz.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

آغراض لفظی و معنایی جملات معترضه در تاریخ جهانگشای جوینی^۱

نویسنده مسئول، گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شهید چمران اهواز، اهواز،

ایران؛ rezapour@scu.ac.ir

زینب رضاپور*

گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شهید چمران اهواز، اهواز، اهواز، ایران

m.tashakori@scu.ac.ir

منوچهر تشکری

گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شهید چمران اهواز، اهواز، اهواز، ایران

pouriaroostazadeh@gmail.com

محمدجواد روستازاده

چکیده

جمله اعتراضی و یا جمله معترضه، از موضوعات مشترک دستور زبان و علم معانی است که با محدودکردن تعریف آن به مواردی چون حشو، دعا و نفرین در اغلب کتابهای دستور، از اهمیت این موضوع کاسته شده است. ازسویی استفاده فراوان از جملات معترضه از ویژگی‌های نثر فنی و کاربرد آنها در تاریخ جهانگشای جوینی، به عنوان یکی از نمونه‌های اعلاّی نثر فنی، گسترده است. به‌علاوه این جملات در تاریخ جهانگشا تنها برای نفرین و دعا به کار نمی‌روند؛ بلکه نویسنده از آنها در جهت تبیین دیدگاه‌ها و اندیشه‌هایش و حتی بیان اطلاعات مهم تاریخی بهره می‌برد؛ به‌گونه‌ای که برخلاف باور رایج، حذف آنها موجب تباهی پیکره کلام از لحاظ معنایی می‌شود و خواننده از پاره‌ای آغراض مؤلف بازمی‌ماند. در این پژوهش که به بررسی اغراض لفظی و معنایی جملات معترضه در تاریخ جهانگشا پرداخته می‌شود، منابع اطلاعات به‌صورت کتابخانه‌ای گردآوری شده و نگارندگان به‌شیوه توصیفی-تحلیلی به بررسی و تحلیل اغراض لفظی و معنایی مذکور و تأثیرشان در تبیین گفتمان جوینی، پرداخته‌اند. نتیجه پژوهش، نشان می‌دهد که جملات معترضه در تکمیل معنا و بیان اغراض و اندیشه‌های نویسنده درمورد وقایع تاریخی جمله مغول، نقش اساسی ایفا می‌کنند.

نوع مقاله

مقاله پژوهشی

تاریخچه مقاله

تاریخ دریافت:

۱۴۰۳/۰۴/۱۶

تاریخ بازنگری:

۱۴۰۳/۱۰/۲۸

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۳/۱۰/۳۰

تاریخ انتشار:

۱۴۰۵/۰۴/۰۱

کلیدواژه‌ها

عظاملک جوینی،

تاریخ جهانگشا،

جمله معترضه،

تکمیل معنا،

بیان اغراض نویسنده.

استناد به این مقاله: رضاپور، زینب، تشکری، منوچهر و روستازاده، محمدجواد. (۱۴۰۵). آغراض لفظی و معنایی جملات معترضه در تاریخ

جهانگشای جوینی. متن پژوهی ادبی، ۳۰(۱۰۸)، ۲۲۴-۲۵۱. <https://doi.org/10.22054/LTR.2025.80692.3871>

© ۱۴۰۵ دانشگاه علامه طباطبائی

ناشر: دانشگاه علامه طباطبائی

شاپا چاپی: ۷۱۳۸-۲۲۵۱

شاپا الکترونیکی: ۶۱۸۶-۲۴۷۶

نشانی وبگاه: ltr.atu.ac.ir

بحث جملات اعتراضی یا معترضه از موضوعات قابل طرح در علم معانی و دستور زبان است که مؤلفان کتب بلاغت و دستور، به‌طور بایسته بدان توجه نکرده و اغلب آنان از نقش این عبارات در تاروپود متن و ارتباط با سایر اجزای کلام و اغراض مؤلف، غافل شده‌اند. باید گفت که کاربرد این عبارات به دعا و نفرین محدود نمی‌شود و اهداف متنوعی را دربرمی‌گیرند که از منظر علم معانی، علاوه بر معنای اولیه می‌توانند اغراض ثانوی نیز داشته باشند؛ بنابراین در این پژوهش به کارکردهای معنایی جملات معترضه در تاریخ جهانگشا و اغراض متعدد آن‌ها پرداخته شده‌است. تاریخ جهانگشا، کتابی تاریخی-ادبی، اثر عظاملک جوینی و از منابع معتبر در شرح وقایع دوران مغول از حمله چنگیز به ایران تا فتح قلاع اسماعیلیه به دست هلاکوخان است که اغلب پژوهشگران، آن را به‌عنوان یک روایت تاریخی مبتنی بر واقعیت، بررسی کرده و گفتمان مورخ را به کلی نادیده گرفته‌اند؛ زیرا یکی از ویژگی‌های تاریخ‌نویسی، روایت وقایع به دور از تعصبات و اغراض مورخ است که گاه این ویژگی تاریخ بر تاریخ‌نویس، تحمیل می‌شود. به باور اندیشمندان، تاریخ بیش از آنکه یک امر عینی و دارای وجود خارجی باشد، بیشتر یک امر ذهنی است. در واقع، نویسنده تاریخ به صورت مداوم می‌کوشد خود را از روایت، حذف کند؛ به‌طوری که گویی تاریخ از خود سخن می‌گوید و هرگز راوی تاریخ‌نگاری وجود ندارد. باین حال، تاریخ‌گرایی مدرن، عینیت‌گرایی را که بازتاب واقعیات تاریخی بدون هیچ‌گونه دخل و تصرف و یا تعصب است، رد می‌کند (ر.ک: قاسم‌زاده، ۱۳۹۶: ۱۲۳-۱۲۲)؛ «زیرا تاریخ توسط کسانی مکتوب شده که جانبداری و تعصبات آن‌ها روی ثبت و ضبط تاریخ، تأثیر گذاشته‌است» (برسler، ۱۳۸۷: ۲۴۵). به عقیده دیگری: «تاریخ، چیزی غیر از بازسازی یک روایت خیالی نیست» (ریکور، ۱۴۰۰: ۵۹). در یک روایت تاریخی، مجموعه‌ای از نشانه‌ها وجود دارد که عینیت روایت تاریخی را زیر سؤال می‌برد و بیانگر قضاوت‌ها، عقاید و تصور مورخ در تاریخ است و در واقع مؤلف، چه به صورت خودآگاه و چه ناخودآگاه، ایدئولوژی و عقاید خود را در متن گسترش می‌دهد. از جمله این نشانه‌ها در تاریخ جهانگشا می‌توان به استفاده مؤلف از آیات و احادیث، توصیف، آوردن ابیات فارسی و عربی، امثال، تذکار و جملات معترضه اشاره کرد (ر.ک: قاسم‌زاده، ۱۳۹۶: ۱۳۵-۱۳۱). از طرفی، جملات معترضه در تاریخ جهانگشا همچون نقب‌هایی بر پیکره روایت هستند که نویسنده با بهره‌مندی از آن‌ها به بیان عقاید، احساسات و تبیین اعتقادات خود می‌پردازد و به‌نوعی از رهگذر این جملات، می‌توان به درک دقیق‌تری از گفتمان جوینی دست یافت و اغراض متنوع و نقش مهم جملات معترضه را در ارتباط با کلام نویسنده، بهتر ادراک نمود.

۱. پیشینه پژوهش و طرح مسئله

جملات معترضه از مباحث مشترک میان دستور زبان و علم معانی است که البته تحت عناوین دیگری نیز بیان شده‌اند: «جمله متداخل» (خیامپور، ۱۳۴۴: ۱۳۱)، «میان‌آورد یا اعتراض» (کزازی، ۱۳۷۰: ۲۷۴) و «نوعی از جمله ربطی توضیحی» (طباطبایی، ۱۳۹۵: ۲۳۴). از این جملات در کتاب‌های معانی، زیر مبحث فروع اطناب و تحت عنوان «حشو ملیح» یاد شده است (ر.ک: شمیسا، ۱۳۹۹: ۱۸۲). قرار گرفتن این جملات تحت عنوان حشو در علم معانی و همچنین عدم توجه دستورنویسان به نقش معنایی آن‌ها در تاروپود متن، موجب شده که در معرفی جملات معترضه، به تعاریفی کوتاه و کارکردهای معنایی محدود، بسنده کنند؛ چنان‌که آورده‌اند: «جمله معترضه، جمله‌ای است که در ضمن جمله اصلی می‌آید و مفهومی چون دعا و نفرین و جز آن‌ها را می‌رساند؛ اما در مفهوم جمله اصلی نقشی ندارد. از این رو حذف آن، خللی در معنی و پیام جمله اصلی پدید نمی‌آورد» (انوری و گیوی، ۱۳۹۷: ۲۰۹) و «جمله‌ای که ارتباطی با جمله پیش و پس خود ندارد» (ابوالقاسمی، ۱۳۷۵: ۴۱۴). یا مهم‌ترین ویژگی جملات معترضه را در آن دانسته‌اند که با جمله اصلی پیوند ندارد و این ویژگی، جملات معترضه را از جملات پیرو، مجزاً می‌کند. (ر.ک: مشکور، ۱۳۵۰: ۲۴۹) یا نوشته‌اند: «جمله‌ای که نکته‌ای را توضیح می‌دهد و نوعی جمله ربطی توضیحی است» (طباطبایی، ۱۳۹۵: ۲۳۴). به علاوه، جملات معترضه را گونه‌ای به‌شمار آورده‌اند که بعضی از آن‌ها نقش پیرو را دارند و جمله قبل از خود را تأکید می‌کنند. (ر.ک: فرشیدورد، ۱۳۸۲: ۱۸۶) برخی از پژوهشگران علوم بلاغی فارسی نیز از کارکرد گسترده جملات معترضه و اغراض و مفاهیم آن‌ها با توجه به بافت کلام دورمانده و از آن‌ها به عنوان حشو و یا جملات زائد بر اصل کلام، یاد کرده‌اند (ر.ک: همایی، ۱۳۸۹: ۲۰۸؛ کزازی، ۱۳۸۳: ۲۷۴). همچنین در سبک‌شناسی از جمله معترضه با عنوان «مختصات آزاردهنده نثر فنی» (شمیسا، ۱۳۹۲: ۱۰۱) یاد کرده‌اند؛ درحالی‌که جملات معترضه در یک اثر ادبی، موجب افزایش قدرت رسانگی زبان، افزایش بار عاطفی کلام، ارتباط عمیق‌تر و برانگیختن عاطفی مخاطب می‌شود و همچنین نویسنده از این جملات به عنوان مدخلی در گفتمان خود، بهره می‌برد؛ از این رو، می‌توان جملات معترضه را دارای کارکردهای متنوع معنایی دانست. ازسویی تاریخ جهانگشا درباره تاریخ مغول، خوارزمشاهیان و اسماعیلیان الموت تا ۶۵۵ ه.ق. و از آثار مهم تاریخی و ادبی در سده هفتم هجری است که به شیوه انشا و سبک منشیانه قدیم، تألیف شده‌است. عطاملک در این کتاب به علل حقیقی شکست خوارزمشاهیان و انقراض مدنیت ایرانیان در برابر حمله تاتار و علت‌های واقعی پیشرفت کار چنگیز و اتباع خونریز او پرداخته که از حیث سندیت تاریخی، منحصر به فرد است. با خواندن این کتاب، درمی‌یابیم که اغراض جملات معترضه، بسیار بیشتر از عناوینی مانند «حشو» و یا کارکردهایی چون دعا یا نفرین است و با توجه به بافت کلام و حالات عاطفی گوینده یا نویسنده می‌تواند آینه آمال،

قضایات، باورهای شخصی یا تحلیل‌های او نیز باشد. بررسی ارتباط این جملات با متن اصلی، به‌عنوان یک روایت تاریخی، باعث می‌شود که درک بهتری از جایگاه راوی، نه به‌عنوان یک روایت‌کننده بی‌طرف و منفعل؛ بلکه شخصی مداخله‌گر و قضایات‌کننده در جریان روایت داشته باشیم و بهتر بتوانیم دیدگاه‌های مؤلف را نسبت به وقایع و اتفاقات خودنگاشت‌وی، دریابیم.

اغراض جملات آن‌گونه که لازم و کاربردی بوده است، مورد توجه پژوهشگران و محققان واقع نشده و قراردادن این گونه جملات تحت عنوان «حشو» از اهمیت آن‌ها کاسته است؛ لذا از جمله تحقیقاتی که در زمینه این گونه جملات و کارکردهای آن‌ها انجام شده، می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

مهدی ممتحن (۱۳۷۸) در مقاله «جمله معترضه و تأثیر بلاغی آن در قرآن» بیان می‌کند که جمله‌های معترضه در قرآن فزون بر اصل کلام نیستند؛ بلکه در جای مناسب خود به کار رفته و بر اساس مقتضای حال، کاربرد پیدا کرده‌اند.

سیداحمد پارسا و خدیجه محمدی (۱۳۹۸) در مقاله «کارکرد جملات معترضه عربی در نفث‌المصدر» کوشیده‌اند ضمن کشف کارکردهای جملات معترضه عربی، ارتباط این جملات را با متن، روشن کنند و به نقش کارکردی این گونه جملات در آغاز، میان و پایان متن بپردازد و نشان دهند که جمله معترضه به مقتضای جایگاه به‌کارگیری آن، کارکردهای مختلفی دارد.

سیداحمد پارسا و شهلا محمودی (۱۳۹۸) در مقاله «کارکردهای معنایی - منظوری جملات معترضه در تاریخ بیهقی» کارکردهایی برای جملات معترضه برشمرده و به بیان تأثیر این جملات در درک بهتر گفتمان مؤلف پرداخته‌اند.

خدیجه خسروی و همکاران (۱۳۹۹) در مقاله «میان‌افزوده (معترضه) مجالی برای وصف در شاهنامه فردوسی» به بررسی کارکرد مفاهیم وصفی در میان‌افزوده‌های شاهنامه و تعیین تأثیر و میزان کاربرد عناصر بلاغی (تشبیه، استعاره، اغراق و...) در آن پرداخته‌اند.

مهدی دهرامی و محسن اکبری‌زاده (۱۳۹۹) در مقاله «روایت‌شناسی جملات معترضه در تاریخ بیهقی» اشاره کرده‌اند که این نوع جمله، بخشی از ساختار روایت است و با دیگر سطوح روایت، ارتباط برقرار می‌کند و رکنی ساختاری محسوب می‌شود؛ تا جایی که حذف آن، اخلاط‌های زبانی و معنایی در روایت ایجاد می‌نماید. برخی تحقیقات نیز کارکردهای این جملات را در قرآن کریم کاویده‌اند.

سیدمهدی سلطانی‌رنانی (۱۳۹۱) در مقاله «اسالیب اعتراض در قرآن کریم» می‌نویسد که شناخت شیوه‌های به‌کارگیری جمله‌های معترضه در قرآن، باعث درک بهتر پیام‌های الهی می‌شود.

ابوالقاسم ولی‌زاده و محمدمهدی ولی‌زاده (۱۳۹۹) در مقاله «درآمدی بلاغی بر جمله معترضه در قرآن کریم» برآنند که اعتراض در قرآن کریم کاملاً هدفمند و در جای خاص خود بوده و طبق مقتضای حال به کار رفته است؛ بنابراین باید اذعان نمود که با وجود تحقیقات انجام‌شده، تا به حال پژوهش مستقلاً در مورد اغراض لفظی و معنایی جملات معترضه در تاریخ جهانگشا، صورت نگرفته است.

۲. روش

این پژوهش به صورت کتابخانه‌ای و با روش توصیفی-تحلیلی به دسته‌بندی و تبیین اغراض جملات معترضه در تاریخ جهانگشای جوینی می‌پردازد و به شیوه تحلیل محتوا داده‌ها را بررسی می‌کند. همچنین در پی پاسخ به پرسش‌های زیر است:

- اغراض لفظی و معنایی جملات معترضه در تاریخ جهانگشای جوینی کدام است و بسامد هر یک نشان‌دهنده چیست؟

- جملات معترضه در ارتباط با متن و تبیین گفتمان جوینی چه نقشی را ایفا می‌کنند؟

۳. اغراض لفظی و معنایی جملات معترضه در تاریخ جهانگشا

با توجه به اغراض جملات معترضه در جهانگشا، نگارندگان براین باورند که رابطه جمله معترضه در متن با واژه یا عبارت پیش از خود، گاه رابطه‌ای معنایی و گاه لفظی است؛ چنان‌که در حالت معنایی، ارتباطی معنوی میان جمله معترضه و عبارت یا کلمه پیش از خود وجود دارد و نویسنده درصدد اغراضی چون دعا، نفرین، تشریح مطلب و غیره است و گاه، رابطه آن دو، رابطه‌ای لفظی است و شامل معرفی حال شخصیت یا ذکر زمان و مواردی از این نوع است.

۳-۱. اغراض لفظی جملات معترضه

۳-۱-۱. معرفی شخصیت

حضور شخصیت‌های متعدد، از وجوه مشترک متن داستانی و تاریخی است؛ زیرا هر دو شرح کنش‌های انسانی‌اند؛ با این تفاوت که در تاریخ، فاعل کنش‌ها شخصیت‌های واقعی هستند؛ «از آنجا که تاریخ مبتنی بر حوادث و وقایع است، شخصیت‌های مطرح‌شده، متناسب با کنش‌ها تعریف می‌شوند؛ یعنی بر اساس نقشی که در پیشبرد پی‌رنگ دارند» (دهرامی و اکبری‌زاده، ۱۳۹۹: ۶۳). از سویی چون نقد شخصیت‌های فرعی، زمان‌بر است و نویسنده در یک روایت تاریخی، مجال زیادی برای پرداختن به آن‌ها ندارد، به همین علت از طریق جملات معترضه و به شکل اختصار به جایگاه و ویژگی شخصیتی آنان می‌پردازد:

«در این حالت، امیر جلال الدین علی بن الحسن الرندی - که مقدم و مقتدای سادات ماواراءالنهر بود و در زهد و ورع مشارالیه - روی به امام عالم رکن الدین امامزاده - که از افاضل و علمای عالم بود - طیب الله مرقدهما - آورد و گفت: مولانا چه حالت است؟ این که می بینم به بیداری است یارب یا به خواب؟ مولانا! امامزاده گفت: خاموش باش؛ باد بی نیازی خداوند است که می وزد» (همان: ۱۴۶). شاهد دیگر: «سلطان محمد - انارالله برهانه - چون مجیرالملک شرف الدین مظفر را - سبب جرمیتی که عمش اقرار کرده بود - از حکومت وزارت معزول کرد و آن منصب را به پسر نجیب الدین قصه دار - که به بهاءالملک موسوم شده بود - مفوض» (همان: ۱۹۴). شواهد دیگر: ۸۳، ۱۲۰، ۱۵۴، ۲۰۵، ۲۱۵، ۲۳۵، ۲۷۷، ۲۸۸، ۲۹۳، ۳۱۴، ۳۱۹، ۳۳۶، ۳۴۱، ۳۶۶، ۳۸۶، ۳۹۱-۳۹۲، ۴۰۱، ۴۱۵، ۴۲۲، ۴۲۳، ۴۵۲، ۴۶۶، ۴۷۲، ۴۸۱.

۳-۱-۲. ایضاح بعد از ابهام

گاه مؤلف، برای رفع شبهه یا بیان مطلبی بیشتر، از جمله معترضه استفاده می کند و به ایضاح و روشن سازی عبارت ماقبل خود می پردازد: «قباچه حاکم سدوستان بود و لاجین ختایی سرلشکر او بود؛ لشکر پیش اورخان - که مقدمه سلطان بود - آورد» (همان، ج ۲: ۴۸۷). شاهد دیگر: «ملک طشت دار، روزی بر لب رودخانه کر بود؛ قسیسی مست - که کشیش می خوانند - از نزدیک شلوه می رسد» (همان: ۵۰۱). شواهد دیگر: ۴۰۵، ۴۰۹، ۴۶۵، ۴۶۷، ۴۸۴، ۵۲۶، ۵۸۴، ۶۲۲، ۶۸۲، ۶۸۹، ۶۹۲، ۷۱۶، ۷۱۹، ۷۲۶.

۳-۱-۳. ارجاع زمانی

درباره ارجاع زمانی گفته شده: «زمان در روایت، امری گفتمانی است تا تقویمی؛ اگرچه داستان در یک توالی زمانی بسط می یابد، اما لزوماً هماهنگ با زمان تقویمی بیان نمی شود. این راوی است که بنابه ایدئولوژی خود به زمان، ساحت های معنایی و روایی گوناگون می دهد» (تودورف، ۱۴۰۱: ۵۹). درمورد تاریخ جهانگشا نیز: «مؤلف از زمان به عنوان عنصر معنایی استفاده کرده؛ یعنی برای توضیح بیشتر یک اتفاق یا حادثه، مجبور شده به گذشته یا آینده حرکت کند و همین موضوع باعث ایجاد زمان پریشی در متن کتاب شده است» (دهرامی و اکبری زاده، ۱۳۹۹: ۶۱-۶۲). جوینی برای نظام بخشیدن به این امر، با آوردن جمله معترضه با غرض «ارجاع زمانی»، خواننده را به بخش های مربوط به آن واقعه، راهنمایی می کند. در واقع می توان گفت یکی دیگر از کاربردهای این گونه جملات معترضه ارجاعی، کاستن از زمان پریشی در متن است: «و خان به هروقت که عزیمت شکاری بزرگ کند - و وقت آن اول دخول فصل زمستان باشد - فرمان رساند تا لشکرها که بر مدار محط رحال و جوار اردوها باشند» (همان، ج ۱: ۶۸). شاهد دیگر: «و چون رانندگان لشکر او، کوچلک و توق تقان، بر پیش بودند، ابتدا به کفایت عیث و فساد ایشان، لشکر فرستاد - چنان که در مقدمه، ذکر آن مثبت است - و ایلچیان به نزدیک سلطان، مذکر

به غدیری که بی‌موجبی صادر گردانیده بود» (همان: ۱۲۲). شواهد دیگر: ۱۰۵، ۱۹۲، ۲۰۲، ۲۴۴، ۲۸۱، ۳۱۴، ۳۳۳، ۳۷۱، ۴۶۰، ۴۸۵، ۵۸۱، ۶۳۶، ۶۹۳، ۷۲۲.

۳-۱-۴. مشخص کردن موقعیت جغرافیایی یا مکانی

جوینی گاه با استفاده از جملات معترضه به تبیین دقیق موقعیت جغرافیایی وقایع می‌پردازد که این کاربرد، علاوه بر رفع ابهام، دربردارنده اطلاعات مهم تاریخی است: «به هرکجا که نزول می‌کرد، ایشان بدو می‌رسیدند و او را چون سگ دیوانه می‌دوانید تا به حدود بدخشان افتاد و به دره‌ای - که آن را دره ورنی خوانند - درآمد» (همان: ۱۰۶). نمونه دیگر: «خبر شنید که سلطان جلال‌الدین از آب گذشته است و کشتگان را در خاک کرده؛ جغتای را در حدود کرمان بگذاشت. چون سلطان را نیافت، برعقب او برفت و آن زمستان هم در حدود بویه کنور - شهری است از اشتقار - مقام کرد» (همان: ۱۸۱). شواهد دیگر: ۱۲۸، ۳۰۳، ۳۰۷، ۴۵۴، ۴۸۶، ۴۹۳، ۵۰۰، ۵۳۷، ۶۴۶، ۶۷۸، ۶۹۲-۶۹۱، ۷۲۷، ۷۵۴، ۷۵۵، ۸۳۱.

۳-۱-۵. تأکید و برجسته‌سازی

گاه مؤلف با استفاه از این غرض، دست به تأکید و برجسته‌سازی موضوع، واقعه و مسأله‌ای می‌زند: «فرمود که چون او در مدت عمر دراز خویش، این هوس را در دماغ می‌پخته باشد و چنین فرصتی می‌جسته، او را از حضرت خود مایوس و محروم باز گردانیدن از علو همت دور می‌افتد و درخور پادشاهی - که ایزد تعالی ما را داده است - نسزد؛ آنچه ملتمس اوست، پیش از حلول اجل او بدو رسانند» (همان: ۲۵۲). نمونه دیگر: «آنچه رأی من اقتضا نمود این است؛ آنچه شما را - که ارکان تابک‌اید - مصلحت می‌نماید، هم باز باید گفت» (همان: ۴۹۷). شواهد دیگر: ۴۹۸، ۶۰۳، ۶۶۹، ۶۷۰، ۶۸۷، ۸۳۲.

۳-۱-۶. ذکر خاص بعد از عام

این مورد که میان جمله معترضه و بدل در نوسان است، بیشتر برای بیان و توضیح موارد خاص و جزئی پس از عبارتی کوتاه و کلی آورده می‌شود: «سلطان چون از آن ورطه آب و آتش - از غرقاب سند و نایره باس چنگیزخان - خلاص یافت و پنج شش کس از مردان که روزگار، ایشان را فرا آب نداده بود و صرصر نایرات فتن و بلا ایشان را به خاک فنا نسپرده، متصل شدند» (همان، ج ۲: ۴۸۳). شاهد دیگر: «آنچه امور دیوانی است - از تعیین اموال و تقلید اشغال - امیر بلغای با یک دو کس دیگر به آن مخصوصند» (همان، ج ۳: ۷۰۲). شواهد دیگر: ۱۸۹، ۶۹۴، ۷۱۴، ۷۲۱، ۷۴۲، ۸۳۹.

۳-۱-۷. رد و اثبات سخن

گاهی مورخ پس از بیان مطلبی بلافاصله به شکل اعتراض، آن را پس می‌گیرد که این گونه جملات نیز در راستای بیان نوعی استبعاد است: «و از آنجا بر عزیمت کوچلک متوجه سمرقند شد و لشکرهای آن حدود را جمع کرد. و یک‌چندی نیز در سمرقند از سر نخوت - بل از روی غفلت و تقلب بخت و دولت - چون ظهره بساط نشاط گسترده بود و ملازمت می‌درغمی و خیمه مراد در صحرای بی‌غمی زده» (همان، ج ۲: ۴۳۸). جوینی، مورخی جبرگرا و مشیت‌نگر است و اعتقاد به قضا و قدر که ریشه در اندیشه اشعری دارد، در جای‌جای تاریخ جهانگشا مشهود است (ر.ک: حلبی، ۱۳۸۹: ۷۱؛ حسن‌زاده، ۱۳۸۲: ۷۲)؛ چنان‌که در شاهد فوق، مشغول شدن سلطان محمد خوارزمشاه به عیش و نوش و عدم توجه به دشمن مغول را ناشی از تقلب بخت و اقبال می‌داند و در ذکر سلطان جلال‌الدین و در چگونگی شکست خوارزمشاهیان نیز، شکست آنان را نه به دلیل رکاکت رأی، بلکه سرنگونی بخت می‌داند (نک: جوینی، ۱۳۹۴، ج ۲: ۲۷۲). نمونه دیگر: «و چون سلطان به سمرقند رسید و از جوانب لشکرها درهم آمد، از سمرقند روان شد و شهر آغناق را که والی آن - هرچند مسلمانی بود، نه مسلمان اخلاق - سبب میلان و وفاق او جانب اهل نفاق و شقاق باز آنک به کثرت سلطان او را به طاعت‌داری خوانده بود و به مواعید نیکو او را مستظهر گردانیده بود، از اجابت حق امتناع نموده بود» (همان، ج ۲: ۴۱۶). شواهد دیگر: ۶۷۲، ۶۸۵، ۷۳۹، ۷۴۴.

۳-۱-۸. توصیف کار و آداب و رسوم

گاه هدف از به‌کارگیری جملات معترضه در تاریخ جهانگشا، توصیف ویژگی‌های فرهنگی مغولان به‌عنوان قومی بیگانه متجاوز است؛ به‌گونه‌ای که این جملات مشتمل بر اطلاعات ارزشمندی در مورد فرهنگ، قواعد و قوانین مدنی آنان یعنی یاسا است: «و به سبب یمن برکات اهل ایمان در هر طرفی که طرف در آن جولانی می‌نماید، از کثرت موحدان مسلمانان، مصری جامع می‌بیند و در میان ظلمت، نوری ساطع و در زعم جماعت متزویان بت‌پرستان - که به لغت ایشان، توین خوانند - آن است» (همان، ج ۱: ۵۲). شاهد دیگر: «چنگیزخان هر یک از ایشان را به امری مخصوص، اختیار کرده بود: توشی در کار صید و طرد - که نزدیک ایشان کاری شگرف و پسندیده است - و جغتای را که از او فروتر، در تنفیذ یاسا و سیاست و التزام آن» (همان: ۸۳). شواهد دیگر: ۲۶۱، ۴۶۴، ۵۸۵.

۳-۱-۹. معرفی واژه‌های مغولی

مؤلف گاه به کمک جمله معترضه به معرفی برخی از لغات و اسامی مغولی می‌پردازد: «چون در عهد دولت چنگیزخان، عرصه مملکت فسیح شد، هر کس را موضع اقامت ایشان - که یورت گویند - تعیین

کرد» (همان، ج ۱: ۸۵). نمونه دیگر: «و در آن وقت، اکثر قبایل مغول را چنگیز خان منهزم گردانیده بود و اماکن ایشان را منهدم؛ و آن حدود را از طُغات پاک کرده و محافظان - که قراقچیان گویند - بر سر راه نشانده بود و یاسا داده که هر کس از بازرگانان آنجا رسند، ایشان را به سلامت بگذرانند» (همان: ۱۱۸). شواهد دیگر: ۲۷۰، ۶۵۳، ۶۹۵، ۶۹۶-۶۹۷.

۳-۱-۱۰. ذکر عام بعد از خاص

مؤلف گاه برای نشان دادن عمق و بزرگی وضعیت یا حالتی که شامل طیف گسترده‌ای از افراد یا موارد باشد و بر شمردن آنان، که بعضاً همراه با اغراق و بزرگ‌نمایی است، از این نوع جملات معترضه استفاده می‌کند: «مثال داد تا این جماعت، هر یک به ولایتی که بدیشان تعلق دارد، یرلیغ‌ها و پایزه‌ها از عهد چنگیز خان و قآن و کیوک‌خان و دیگر پسران - هر کس که داشته باشد - بازدهد» (همان: ۶۹۴).

۳-۱-۱۱. استبعاد

راوی با استفاده از جمله معترضه به بیان مُحال بودن و دوری از تصوّر امری می‌پردازد: «و چون وفا و کرم از لوازم و محاسن شیم بزرگان است و - در این روزگار چون سیمرغ و کیمیا، ناموجود - بر ذات او غالب بود، به شین و عار و شایت و سعایت رضا نداد و ذات خود را حبس اختیار کرد» (همان، ج ۱: ۲۸۸). در متن جهانگشا می‌توان حسرت از نابودی ارزش‌های انسانی را مشاهده کرد. فضای افسارگسیخته دوران مغول و فتنه و آشوب همه‌جانبه کشور، باعث از بین رفتن چنین ارزش‌هایی شده بود و دیدن این وضعیت برای فردی چون جوینی که خود و خاندانش سال‌ها در ایران متمدن و باشکوه زندگی می‌کرده‌اند، عذاب‌آور است و حسرت گذشته را به یاد می‌آورد؛ به گونه‌ای که جوینی از بر باد رفتن ارزش‌هایی چون وفا، مروت، کرم و مهربانی، گله و شکایت می‌کند (نک: سلیمانی، ۱۳۹۴: ۹۱). در شاهد فوق، مؤلف به همین موضوع اشاره می‌نماید که وفا و مروت چگونه در روزگار مغول نایاب شده و آن‌ها را در نایابی، به سیمرغ و کیمیا مانند می‌کند.

۳-۲. اغراض معنایی جملات معترضه

۳-۲-۱. دعا در حق اشخاص

دعا در حق اشخاص، یکی از انواع کاربرد جملات معترضه در تاریخ جهانگشاست و راوی می‌کوشد در قالب جمله معترضه، احساسات مثبت خود را در قبال شخصیت موردعلاقه‌اش به مخاطب القا کند. گاهی این احساسات، شامل بیان دعایی کوتاه در حق شخص موردعلاقه است و گاهی رشته سخن به درازا می‌کشد و متضمن بزرگداشت نیز می‌شود؛ البته این جملات دعایی گاه در حق دولت و یادکرد صفات

خداوند است که کاربرد معمول و کلیشه‌ای است: «از خداوندان فضل و افضال - که عین‌الکمال از ساحت جلال ایشان دور باد و مبانی مکارم و معالی به وجود ایشان، معمور - سزد که بر رکاکت و قصور الفاظ و عبارات، از راه کرم ذیل عفو و اِقالَت پوشانند» (جوینی، ۱۳۹۴، ج ۱: ۴۷). به نظر می‌رسد، جوینی با دعا در حق اهل فضل و بیان احساسات مثبت، به نوعی به ایجاد بستر و زمینه روانی برای طلب عفو و بخشش به دلیل کاستی کتاب خود، می‌پردازد و از رهگذر همین موضوع، ابراز خاکساری و فروتنی می‌کند: «از زمره آن طایفه، شیخ موفق و امام بحق علاء‌الدین محمد الحُتَنی نَوَّرَ اللهُ قَبْرَهُ و کَثُرَ أَجْرُهُ» - برخاست و به نزدیک کوچلک آمد و بنشست و کمر حق‌گویی بر میان راستی بست» (همان: ۱۱۱). شواهد دیگر: ۳۷، ۴۷، ۵۲، ۵۷، ۹۷، ۱۴۶، ۲۰۵، ۳۳۴، ۳۳۸، ۳۹۲، ۴۱۲، ۴۳۱، ۴۴۸، ۵۰۱، ۵۱۷، ۵۱۸.

۲-۲-۳. بیان چرایی رویداد

نویسنده در بعضی از مواقع، با استفاده از جمله معترضه به بیان و شرح علت و چرایی برخی از رویدادها می‌پردازد و یا آن‌ها را توجیه می‌کند: «به شهر در سرای رابع ملک نزول کرد و صدور و اکابر و معارف شهر را طلب داشت. سرور صدور؛ بلکه دهر، برهان‌الدین، سُلالة خاندان برهانی و بقیه دودمان صدر جهانی، او را - به سبب آنکه از عقل و فضل هیچ خلاف نداشت - خلافت داد» (همان: ۱۵۴). نمونه دیگر: «سلطان محمد - اَنَارَ اللهُ بُرْهَانَهُ - چون مجیرالملک شرف‌الدین مظفر را - سبب جرمیتی که عمش اقتراف کرده بود - از حکومت وزارت معزول کرد و آن منصب را به پسر نجیب‌الدین قصه‌دار، مفوض» (همان: ۱۹۴). شواهد دیگر: ۴۳، ۱۴۴، ۲۴۶، ۲۸۸، ۲۸۸، ۳۱۶، ۳۱۹، ۴۲۲، ۵۸۳، ۵۹۰، ۶۲۱، ۷۳۳، ۷۳۹-۷۴۰.

۳-۲-۳. همانندسازی

هدف پاره‌ای از جملات معترضه در جهانگشا، همانندسازی و یا ایجاد تساوی در بعضی از وضعیت‌ها و یا حالات است؛ باین حال، جوینی از این ابزار در راستای اهداف دیگری، چون استهزا، طنز و یا بیان باور خود نیز بهره می‌گیرد: «و کوکوز چون این فرمان حاصل کرد - مانند باز در پرواز که از هوا به بر زمین آید - از اردو روان شد» (همان: ۵۶۹). نمونه دیگر: «بر عادت خود خط بدادند که سخن او را و فرمان او را تغییر نکنند و بعد از آن، بر عقب آن بارگاه بیرون آمدند و سه‌نوبت آفتاب را زانو زدند و چون باز بر سریر عز، آرام گرفت و پادشاه‌زادگان در یمین و خواتین در یسار - از غایت لطافت هریک چون در ثمین - بر کرسی‌ها نشستند» (همان: ۲۹۹). شواهد دیگر: ۳۰۱، ۱۶۰-۱۶۱، ۱۹۱، ۳۲۶، ۳۸۵، ۳۹۲، ۴۰۸، ۵۱۱، ۵۲۵، ۵۲۷، ۵۵۳، ۶۱۳، ۶۱۶، ۶۵۵، ۶۷۷.

۳-۲-۴. ستایش و بزرگداشت

راوی، احساسات مثبت خود را نسبت به شخصیت‌های مورد علاقه‌اش تنها با دعا نشان نمی‌دهد، بلکه در حین روایت و در آنجا که به شخصیت خاص و مطلوب خویش می‌رسد، در اشکال مختلف دست به ستایش و بزرگداشت او می‌زند که یکی از شیوه‌های این گونه ستایش، استفاده از جملات معترضه است: «صاحب یلواج چون دعای نیک، دافع قضای بد شد و به واسطه شفقت و اعتنای او بلای ناگهان از ایشان دفع کرد و باز عرصه آن، رونق و طراوتی پذیرفت و آب با روی کار آمد و روز به روز فیض فضل واجب‌الوجود - که سبب آن مرحمت و شفقت سرتاسر بساط عدل و جود است - به دست شفقت محمود و در آن دریا، مسعود، چون آفتاب تابنده است» (همان: ۱۵۰). شاهد دیگر: «و تمامت ایشان به ترتیب سلاح و آلت کفاح، از سیوف و رماح، مشغول شدند. و امام معظم، شهاب‌الدین خیوکی - که دین را رکنی و مملکت را حصنی - در تدارک کار دشمن و دفع ایشان از حریم خانه و وطن مبالغت‌ها نمود» (همان: ۳۸۴). شواهد دیگر: ۳۹، ۳۱۰، ۴۹۷، ۶۰۳، ۶۳۸، ۶۷۴، ۶۹۶، ۷۰۱، ۷۲۳، ۷۲۴.

۳-۲-۵. تشریح و تأویل مطلب

این غرض معنایی معمولاً به صورت بیان آیه و حدیث در شرح مطلب پیشین یا توضیح و بسط نام‌ها و واژه‌ها می‌آید و جنبه تشریحی و تأویلی دارد: «و هر یک را پایزه زر و مثال به آل تمغا داد و در باب اهالی خراسان شفقت و رأفت ارزانی داشت و بر بقایای ایشان ابقا کرد و بعد فضل الله - که مَا يَفْتَحُ اللَّهُ لِلنَّاسِ مِنْ رَحْمَتِهِ فَلَا مُمْسِكَ لَهَا^۲ - خراسان به عنایت و اهتمام جتتمور و ایلِ مَلِکِ مرحوم، از طوارق زمان در حفظ امان بماند» (همان: ۵۶۲). عظاملک از آیه دوم سوره فاطر در معنای «رحمتی که خداوند بر مردم می‌گشاید، دیگر هیچ مانعی برای آن نخواهد بود»، به شکل معترضه برای تشریح و تأویل جمله «بعد فضل الله» استفاده کرده‌است. شاهد دیگر: «چون جورماغون و تایجو و جمعی که آن ممالک را مملکت خویش می‌دانستند، نامضبوط بود، در ضبط آورد و اموال آن را محفوظ گردانید و دست آن جماعت کشیده کرد و تمامت رعایا را - از شریف و وضع، چه بعضی که به حمایت آن جماعت تمسک بسته بودند و چه جمعی که از ظلم و جور ایشان بسته - از قبضه تصرف ایشان بیرون آورد» (همان: ۵۸۴). شواهد دیگر: ۵۳، ۸۰، ۱۲۸، ۱۸۹، ۲۱۳، ۲۵۲، ۳۸۴، ۵۹۵، ۷۸۶.

۳-۲-۶. بیان لعن و نفرین

جوینی گاه برای بیان نفرت و انزجار خود از افراد یا گروهی خاص از جمله معترضه با کارکرد نفرین استفاده می‌کند که این جمله‌ها تنها در جلد سوم به کار گرفته شده‌اند: «نام او، الحسن بن علی بن محمد بن جعفر بن الحسین بن محمد [بن الصَّبَّاحِ الحِمیری] - علیه لعنه الله و الملائکة و الناس

۳- در سرگذشت آورده‌اند که وقتی جماعتی از متبعان او بنوشتند «همان، ج ۳: ۷۷۴». شاهد دیگر: «مضمون خطبه آن بود که حسن بن محمد بن بزرگ امید، خلیفه و حجت و داعی ماست و شیعه ما در امور دینی و دنیوی، مطیع و متابع او باشد و حکم او محکم داند و قول او قول ما شناسند و بدانند که مولانا - فَاهَا بِنْفِهِمْ^۴ - بر ایشان رحمت کرد و در رحمت خود خواند و به خدا رسانید» (همان: ۷۹۹). شواهد دیگر: ۷۴۴، ۷۴۶، ۷۷۷، ۸۰۰، ۸۰۷، ۸۱۷.

۳-۲-۷. سرزنش و نکوهش اعمال

گاه مؤلف به یاری جمله معترضه به نکوهش اعمال گروه یا افراد خاصی می‌پردازد: «و پیش از مضاف، به چند روز، وزیر که بر سر لشکر بود، گذشته بود؛ اما حالت او را چنان مخفی داشتند که تا وقتی منهزم شدند، بر حالت او واقف نگشتند. سر آن مرده بپریدند و به خوارزم فرستادند - و این حرکت نه لایق مروت بوده است و نه در خور سلطنت - و آوازه غلبه سلطان در عراقین شایع گشت و بدین آوازه، کار سلطان عالی‌تر شد» (همان، ج ۲: ۳۶۶-۳۶۵). نمونه دیگر: «و در دارالملک پدر، امیر محمود پسر سلطان غیاث‌الدین، مستولی شد و چون امیر محمود به شرب و عیش و اتلاف و طیش - چنان‌که شیوه میراثیان باشد - مشغول شد و از طرب چنگ با تعب جنگ نمی‌پرداخت» (همان: ۳۹۱). شواهد دیگر: ۷۴۶، ۷۹۸-۷۹۹، ۸۰۲، ۸۰۹، ۸۳۲.

۳-۲-۸. به کارگیری امثال برای معادل‌سازی و تأکید

به کارگیری امثال از ویژگی‌های برجسته نثر فنی است و جویی نیز از جملات معترضه به صورت ضرب‌المثل برای تأکید و تأثیر بیشتر بر مخاطب، استفاده می‌کند: «و اندیشه‌ها از پیش خاطر برخاست و پادشاه‌زادگان مذکور که به تعلیم معلّمان بدانندیش و تفهیم امیران بدکیش - وَ مَثَلُ جَلِيسِ السُّوءِ كَمَثَلِ النَّارِ اِنْ لَمْ يَضْرِكْ حَرَّهَا لَمْ يَنْتَفِكْ دُخَانُهَا^۵ - مغرور بودند و از جاذبه مصلحت و قبول نصیحت، منحرف و دور» (همان، ج ۳: ۶۸۴). نمونه دیگر: «و موکل بر سر منکلبک تا هرچه به ناحق گرفته بود، به حق باز داد و به قصاص برهان‌الدین - که لُحُومُ الْعُلَمَاءِ مَسْمُومَةٌ^۶ - بر موجب فتاوی ائمه او را به امام‌فخرالدین الکوفی دادند» (همان، ج ۲: ۳۵۱). شواهد دیگر: ۲۵۵، ۶۸۴، ۶۹۲-۶۹۳، ۷۳۹.

۳-۲-۹. استوار ساختن سخن

گاه هدف راوی از به کار بردن جملات معترضه، علاوه بر تأکید برای تسدید و استواری سخن است: «و چون بر ابنای آدم، جلای وطن به سبب حب آن به ثابت جلای روح است از بدن و در قرآن مجید، جلا در مقابل عذاب شدید است؛ آنجا که می‌فرماید - وَ هُوَ اَصْدَقُ الْقَائِلِينَ^۷ - «و لَوْ لَأَنَّ كَتَبَ اللَّهُ عَلَيْهِمُ الْجَلَاءَ لَعَذَّبَهُمْ فِي الدُّنْيَا»^۸ و چون اجل، دست در دامن ایشان زده بود؛ بلکه با ایشان سر از گریبان بر کرده» (همان،

ج ۱: ۲۱۴). شاهد دیگر: «و اگر سیاست واجب نبودی و پادشاهان کامگار و شهریاران جبار را از آن گریز استی، آیت حدید و سیف منزل نگشتی و به قصاص - که موجب بقا و تناسل و توالد است - اشارت نرفتی و لکم فی القصاص حیاة یا اُولی الألباب»^۹ (همان، ج ۳: ۶۷۵). شواهد دیگر: ۴۱، ۵۱۳، ۶۵۱، ۶۶۶، ۷۹۴.

۳-۲-۱۰. برانگیختن احساس و عاطفه

زمانی هدف از کاربرد جمله معترضه، ایجاد حس همدردی و انگیزش عاطفه و احساسات مخاطب است: «چون بر ری رسید، ناگاه از دیگر جانب یزک خراسان - که به حقیقت یزک رنج دل بودند - در رسید و خبر داد که لشکر بیگانه نزدیک آمد» (همان، ج ۲: ۴۵۱). شاهد دیگر: «و قرب چهل روز در حوالی آن، مقام بود و کار طرب و عشرت با نظام؛ و در اثنای آن - چنان که عادت سپهر بی مهر باشد - برادر او، سبتی اغول، گذشته شد و خبر واقعه برادر دیگرش از طرف بالا رسید» (همان، ج ۳: ۷۰۹). شواهد دیگر: ۳۹۰، ۴۹۸، ۵۴۱.

۳-۲-۱۱. بیان نفرت و انزجار

نویسنده گاه برای نشان دادن شدت نفرت بیزاری خود از وقایع و شخصیت‌ها، جملات معترضه را به کار می‌گیرد: «دهاقین را رسمی باشد که در میان جالیز، چشم زخم را، سر خر آویزند. خُصرت بستان اسلام را شلوه نیز سر خر باشد؛ اما خود - حاشی السامعین^{۱۰} - کون خری تمام بود» (همان، ج ۲: ۴۹۹). گاهی جوینی افزون بر دعا در حق مخاطب، برای دوری از بلای بد، به بیان انزجار و وحشت خود از عمل انجام شده می‌پردازد: «از آن قوم، یک کس دفتری را که آن دو روی به خط ژنده - به ریده مگس مانستی - به کور کوز داد» (همان: ۶۱۶).

۳-۲-۱۲. به کارگرفتن آیات در جهت تأکید و تزیین سخن

استشهاد به امثال و آیات قرآنی از ویژگی‌های نثر فنی است که هم برای تزیین سخن و هم برای تأکید معمول بوده و گاه ایفای این نقش برعهده جمله معترضه است (ر.ک: شمیسا، ۱۳۹۲: ۱۷۶). چنانکه: «بر موجب فتاوی ائمه، او را به امام عبدالعزیز الکوفی دادند تا به قصاص پسر - که النفس بالنفس و الجروح - قصاص^{۱۱} - او را بکشت» (جوینی، ۱۳۹۴، ج ۲: ۳۵۱). شاهد دیگر: «و اول همه، طایفه‌ای که از ترس پدرش متقلد شریعت و اسلام شده بودند و به دل پلید و ضمیر تیره هنوز معتقد مذهب فاسد جدش بودند - و اُشربوا فی قلوبهم العجل^{۱۲} - چون از ارتکاب منکرات و محظورات، مانع و زاجری ندیدند» (همان: ۸۱۶). شواهد دیگر: ۶۹۳، ۷۳۷. در شاهد بالا اسماعیلیان، به سبب پیروی از آیین گذشتگان، با گوساله پرستان قوم یهود، معادل سازی شده‌اند.

۳-۲-۱۳. اقناع مخاطب و مشروع نمودن موضوع

نویسنده گاه برای مشروعیت سخن خود و قانع نمودن مخاطب، از جمله معترضه برای این منظور استفاده می‌کند: «چون کار روزگار - چنان‌که عادت اوست - دولت اتابکی را به زوال رسانید و مُلک او را به سلطان جلال‌الدین انتقال کرد و حشم و خدم از جوانب روی بدو نهادند» (همان، ج ۲: ۴۹۸). نمونه دیگر: «و جلال‌الدین حسن از حسن اعتقاد یا از راه عناد که با پدر داشته - وَ اللَّهِ أَعْلَمُ بِمَا فِي الصَّمَائِرِ وَ الْحُكُمِ مِنْ الْخَلْقِ عَلَى الظَّاهِرِ وَ اللَّهِ يَتَوَكَّى السَّرَائِرَ قَلَّ أَوْ عَلَيْهِ مَا يَسْتَحَقُّه^{۱۳} - بر سبیل مکایده با پدر، در نهان به خلیفه بغداد و به سلاطین و ملوک دیگر بلاد، کسان فرستاده است» (همان، ج ۳: ۸۱۰). شواهد دیگر: ۳۶۵، ۷۰۹-۷۱۰.

۳-۲-۱۴. هشدار دادن و آگاهی‌بخشی به مخاطب

در این کارکرد، جمله معترضه برای هشدار و آگاهی‌بخشی به عمل نادرست برخی از اشخاص و آگاه کردن دیگران مورد استفاده مؤلف قرار می‌گیرد و اغلب آیات، احادیث و امثال برای این منظور به کار برده می‌شود: «و سبب خللی که پسرش، یونس‌خان، را در چشم ظاهر شد و معالجه آن میسر نه - مگر مکافات بود که حق تعالی فرمود: «لَعْنُ بِالْعَيْنِ^{۱۴}» - از ری مراجعت کرد» (همان، ج ۲: ۳۶۵). شاهد دیگر: «این فاسق مذکور را (شرف‌الدین خوارزمی) که بعد از فقر و فاقه، صاحب جمل و ناچه گشته بود و از خون دل یتامی و آرامل، با بهره کامل شده - قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: «يَوْمَ يَحْمَى عَلَيْهَا فِي نَارِ جَهَنَّمَ فَتَكْوَى بِهَا جِبَاهُهُمْ» - سبب قدمت خدمت و اختفا و تواری اصحاب کفایت، به اسم «الغبتکیچی» موسوم کردند و دیده فضل و معالی، خونابه می‌بارد» (همان: ۶۱۵). این جمله معترضه، بیان آیه ۳۵ سوره توبه است: «روزی که [آن طلا و نقره ذخایرشان] در آتش دوزخ گداخته شود و پیشانی آن‌ها [زر و سیم‌اندوزان] را با آن داغ کنند» که برای هشدار و آگاهی مخاطب آمده است. شواهد دیگر: ۷۰۹، ۷۱۰.

۳-۲-۱۵. توصیف و شرح صحنه

گاه جمله معترضه برای توصیف و شرح صحنه‌های تاریخی است: «و تقدیر آسمانی با بخت سلطانی، مطابق؛ از جانبین مضاف دادند و قادر بوقو منهزم شد و ملک قطب‌الدین بر عقب او، تا او را با اعیان و اجناد - مُقَرَّنِينَ فِي الْأَصْفَادِ^{۱۵} - به حضرت سلطان آورد» (همان: ۳۶۸).

۳-۲-۱۶. طعن و سرزنش افراد

جوینی گاه با جمله معترضه، به طعن و سرزنش شخص و یا گروهی می‌پردازد: «چنان نمود که از نزدیک مقتدی مذموم، اعنی (یعنی) امام موهوم - که مفقود غیر موجود بود - در خفیه نزدیک او کس فرستاد»

(همان، ج ۳: ۷۹۸). مراد مؤلف از «امام موهوم» محمد بزرگ‌امید، سومین امیر اسماعیلیان است که جوینی در قالب جمله معترضه از او با عنوان «مفقود غیر موجود» یاد می‌کند و به ذم و نکوهش وی می‌پردازد.

۳-۲-۱۷. تبرئه کردن

در این نوع از کارکرد، راوی خود و یا دیگران را از گناه و اشتباهی، منزّه و مبرا می‌کند: «و لشکرها بر عدد مور و ملخ، فزون بود و از حصر و احصاء، بیرون؛ فوج فوج هریک چو دریای درموج می‌رسیدند و بر گرد شهر نزول می‌کرد و از لشکر بیرونی، بیست هزار مرد بود، مقدم ایشان کیوک‌خان که می‌گفتند مغولی بود از او گریخته و به سلطان پیوسته - و العُدّة علی الراوی^{۱۶} - و بدان سبب کار او بالا گرفت» (همان، ج ۱: ۱۴۵).

۳-۲-۱۸. تفاخر به فضل و بزرگی خاندان

جوینی گاه با استفاده از جمله معترضه، به تفاخر و اظهار فضل خاندانش می‌پردازد: «و پدرم را، صاحب دیوان، بهاء‌الدین محمد بن محمد الجوّینی - لازلّت دوحه الفضل بمكانه ناصرة و عیون المکارم الیه ناظره^{۱۷} - در این معنی، قصیده‌ای است» (همان، ج ۱: ۴۱). عطاملک علاوه بر دعا و ثنای پدر، فضل و بزرگی‌اش را مطرح می‌کند و چون خود از خاندان بزرگ صاحب دیوان جوینی است، گاه در قالب جمله معترضه به بیان فضل خود و خاندان می‌پردازد.

۴. تحلیل داده‌ها

مجلّدات سه‌گانه تاریخ جهانگشا، استقلال موضوعی دارند و بنابر تفاوت موضوع هر جلد، میزان بسامد کارکردهای معنایی و لفظی جملات معترضه نیز تابع اغراض خاصی است. در جلد اول جهانگشا، حدود ۹۱ جمله معترضه با ۲۲ غرض متنوع به کار رفته و از جمله اغراض پربسامد در این جلد می‌توان به «معرفی شخصیت، دعا در حق اشخاص، بیان چرایی رویداد و ارجاع زمانی» اشاره کرد که بیشتر اغراض لفظی جمله معترضه را دربر می‌گیرند. یکی از پربسامدترین اغراض جملات معترضه در این جلد، معرفّی شخصیت است؛ زیرا از ویژگی‌های یک روایت تاریخی، وجود شخصیت‌های متنوع و متعدّد می‌باشد و به نظر می‌رسد، از آنجا که در تاریخ جهانگشا، شخصیت‌های زیادی در پیشبرد روایت تاریخی نقش دارند، جوینی به دلیل کمبود مجال و یا وجود شخصیت‌های فرعی بسیار، همانند شخصیت‌های اصلی به آن‌ها نمی‌پردازد و در قالب جمله معترضه، آنان را معرفّی می‌کند. مورد پربسامد بعدی، بیان چرایی رویداد است که زیر اغراض معنایی جمله معترضه قرار می‌گیرد؛ هرچند که بیان علت وقوع برخی از رویدادها توسط مورّخ، خود از ویژگی‌های روایت تاریخی است؛ با این حال به نظر می‌رسد که در برخی

از شواهد، هدف جوینی از به کار بردن این گونه جملات معترضه، بیان موضع گیری ها و قضاوت های خویش است. به عبارت دیگر، او از این کارکرد، در راستای بیان باورها و مفروضات ذهنی خود که حاصل اندیشه های شخصی اوست، بهره می برد. در جلد دوم، بسامد غرض «هماندسازی» با استفاده از جمله معترضه بیش از دو جلد دیگر است که شامل کاربرد معنایی می شود و جوینی اغلب برای مقایسه خوارزمشاهیان با مغولان و یا شرح لشکر کشی های آن دو، از جمله معترضه با کاربرد هماندسازی استفاده می کند و به تصویر سازی صحنه ها و رویدادها برای مخاطب می پردازد. هدف او از به کارگیری جمله معترضه با غرض مذکور، تفاخر به گذشته ایران و ایرانی دانستن خوارزمشاهیان در مقابل مغولان نامتمدن است؛ چنان که گاه شاهزاده خوارزم، جلال الدین منکبرنی را با رستم مقایسه می کند (نک: جوینی، ۱۳۹۴، ج ۲: ۴۷۴). در واقع می توان هدف جوینی از هماندسازی را، بخشیدن وجهی متعالی به اشخاص و یا پست جلوه دادن آنان دانست؛ به گونه ای که با مانند کردن مغولان به حیوانات وحشی، به ذم و نکوهش آنان می پردازد و یا با شبیه دانستن خوارزمشاهیان به اساطیر ایرانی موجود در شاهنامه، میل و علاقه قلبی خود را نسبت به آنان، نشان می دهد. در جلد سوم تاریخ جهانگشا، از جمله اغراض پربسامد جملات معترضه، علاوه بر دعا، می توان به مواردی چون ایضاح بعد از ابهام، معرفی شخصیت، نفرین، ارجاع زمانی و مشخص کردن موقعیت مکانی، اشاره کرد که بیشتر زیر اغراض لفظی جمله معترضه قرار می گیرند. از اغراض پر کاربرد جملات معترضه در این جلد، ایضاح بعد از ابهام است که در کاربردی مشابه با سایر جلد های جهانگشا به کار رفته است؛ البته جوینی در این جلد، با استفاده از این گونه جمله ها به بیان توضیح بیشتر درباره پیروان مذهب اسماعیلیه و عقاید آنان نیز می پردازد. از دیگر اغراض جمله معترضه در جلد سوم، معرفی شخصیت است که جوینی در این جلد، دوازده مورد را برای معرفی شخصیت ها به کار برده و اغلب، به معرفی شخصیت های برجسته مذهب اسماعیلیه پرداخته است. یکی از مهم ترین اغراض پربسامد جمله معترضه در جلد سوم، نفرین است که همراه با غرض سرزنش و نکوهش اعمال، جزو اغراض معنایی جمله معترضه قرار می گیرد و با توجه به بررسی نگارندگان، این غرض در دو جلد دیگر کمتر دیده می شود و فقط در مجلد سوم، بازتاب دارد که گویا تنها دلیل استفاده جوینی از آن، بیان خشم و نفرت خود نسبت به اسماعیلیان باشد؛ به گونه ای که به عنوان یک مورخ در هیچ بخشی از کتاب بدین صورت به بیان صریح عقاید خود نپرداخته است. از دیگر اغراض پر کاربرد جلد سوم، ارجاع زمانی و مشخص کردن موقعیت جغرافیایی است که هر دو شامل اغراض لفظی جملات معترضه هستند و از کاربرد ارجاع زمانی اغلب برای ارجاع مخاطب به بخش های دیگر کتاب، بهره برده و از کاربرد مشخص کردن موقعیت جغرافیایی، نیز برای بیان موقعیت قلاع اسماعیلیه، استفاده شده است.

جدول ۱. بسامد اغراض لفظی جملات معترضه در تاریخ جهانگشا

ردیف	کارکرد	فراوانی	درصد
۱	معرفی شخصیت	۴۶	۱۳/۴۱
۲	ایضاح بعد از ابهام	۲۴	۶/۹۹
۳	ارجاع زمانی	۲۲	۶/۴۱
۴	مشخص کردن موقعیت جغرافیایی یا مکانی	۱۷	۴/۹۵
۵	تأکید و برجسته سازی	۱۱	۳/۲۰
۶	ذکر خاص بعد از عام	۹	۲/۶۲
۷	رد و اثبات سخن	۷	۲/۰۴
۸	توصیف کار و آداب و رسوم	۷	۲/۰۴
۹	معرفی واژه های مغولی با جمله معترضه	۶	۱/۷۴
۱۰	استبعاد	۲	۰/۵۸
۱۱	ذکر عام بعد از خاص	۱	۰/۲۹
جمع		۱۵۲	۴۴/۳۱
تعداد اغراض لفظی		۱۱	

جدول ۲. بسامد اغراض معنایی جملات معترضه در تاریخ جهانگشا

ردیف	کارکرد	فراوانی	درصد
۱	دعا در حق اشخاص	۵۰	۱۴/۵۷
۲	بیان چرایی رویداد	۲۵	۷/۲۸
۳	همانندسازی	۲۳	۶/۷۰
۴	ستایش و بزرگداشت	۲۱	۶/۱۲
۵	تشریح و تأویل مطلب	۱۳	۳/۷۹
۶	بیان لعن و نفرین	۹	۲/۶۲
۷	سرزنش و نکوهش اعمال	۹	۲/۶۲
۸	به کارگیری امثال برای معدل سازی و تأکید	۷	۲/۰۴
۹	استوار ساختن سخن	۷	۲/۰۴
۱۰	برانگیختن احساس و عاطفه	۵	۱/۴۵
۱۱	بیان نفرت و انزجار	۴	۱/۱۶
۱۲	به کارگیری آیات در جهت تأکید و تزیین سخن	۴	۱/۱۶
۱۳	اقناع مخاطب و مشروع ساختن موضوع	۴	۱/۱۶
۱۴	هشدار و آگاهی بخشی به مخاطب	۳	۰/۸۷
۱۵	توصیف و بیان حالت	۳	۰/۸۷
۱۶	طعنه	۲	۰/۵۸
۱۷	تبرئه کردن	۱	۰/۲۹
۱۸	اظهار فضل و بزرگی	۱	۰/۲۹
جمع		۱۹۱	۵۵/۶۸
تعداد اغراض معنایی		۱۸	

۵. بحث و نتیجه‌گیری

با توجه به بررسی صورت گرفته در مجلدات تاریخ جهانگشا، فراوانی جملات معترضه این کتاب، در حدود ۳۴۳ مورد است که با ساختارهایی چون عبارت‌های فارسی و عربی، آیات و امثال و یا شبه‌جملات به کار رفته‌اند. این جملات با بررسی و تقسیم‌بندی نگارندگان و در هجده غرض «معنایی» و بسامد ۱۹۱ جمله معترضه و یازده غرض لفظی متفاوت و بسامد ۱۵۲ جمله معترضه، مورد استفاده مؤلف قرار گرفته‌اند که برخلاف تصور رایج، بیانگر آن هستند که جملات معترضه، کاربردی فراتر از دعا و نفرین را در خود جای داده‌اند و حذف آن‌ها، موجب نارسایی معنی و بازماندن از مقصود و منظور مؤلف می‌شود؛ به عبارتی، این جملات، همچون منافذی در دیوار روایت هستند که نشان‌دهنده دیدگاه‌های نویسنده و قضاوت‌های وی، در مورد وقایع می‌باشند. از سویی، جملات معترضه در جهانگشا، فقط نقش دعا و توصیف ندارند و شامل توضیحاتی فرامتنی هستند که روای با استفاده از آن‌ها و با ایجاد وقفه‌ها و درنگ‌هایی در روایت به بیان گفتمان خود می‌پردازد. به عبارت دیگر، جویی به عنوان یک مورخ، تنها به روایت صرف تاریخ دست نمی‌زند و مخاطب در قالب همین جملات معترضه است که دیدگاه‌ها و قضاوت‌های او را درباره وقایع و حوادث تاریخی، در می‌یابد. از سوی دیگر، برخی از اغراض پرسامد جملات معترضه در تاریخ جهانگشا، شامل دعا در حق اشخاص، معرفی شخصیت، بیان علت، ایضاح بعد از ابهام، همانندسازی، ارجاع زمانی، ستایش و بزرگداشت، مشخص کردن موقعیت مکانی است که پاره‌ای مانند: ستایش و بزرگداشت، ارجاع زمانی و همانندسازی، در جهت گسترش اعتقادات و باورهای او به خدمت گرفته شده‌اند و برخی دیگر چون مشخص کردن موقعیت مکانی یا معرفی شخصیت، در بیان اطلاعات مهم تاریخی نقش دارند. به علاوه می‌توان ادعا کرد که جملات معترضه در تبیین گفتمان جویی در تاریخ جهانگشا، اهمیت بیشتری نسبت به متن اصلی کتاب دارند؛ زیرا خصلت تاریخ مبتنی بر روایت است و این ویژگی، بر تاریخ‌نویس تحمیل می‌شود و حتی اگر این گونه نیز نباشد، مورخی چون جویی به دلیل خدمت در دربار مغول، نمی‌تواند به بیان صریح عقاید خود بپردازد و به همین علت در قالب جملات معترضه، به آن‌ها مجال بروز و ظهور می‌دهد؛ چنان‌که در بسیاری از شواهد، با استفاده از این جملات به انتقاد و نکوهش مغولان می‌پردازد و یا غم و حسرت خود را از نامرادی‌هایی که نسبت به ایرانیان صورت گرفته است، بیان می‌کند و از رهگذر جملات معترضه و به شکلی پنهان، علاقه و تمایل خود را به سلطان جلال‌الدین خوارزمشاه، نشان می‌دهد و یا به مقایسه مغولان با حیوانات وحشی و عوامل ویرانگر می‌پردازد.

پیوست‌ها

۱. خدای گورش را روشن و اجرش را بسیار گرداند. ۲. و رحمتی که خداوند بر مردم می‌گشاید، دیگر هیچ مانعی بر آن نخواهد بود (فاطر: ۲). ۳. بر او باد لعنت خدا و ملانکه و همهٔ مردم! (آل عمران: ۸۷). ۴. خاک بر دهانشان باد. ۵. مثل همنشین بد، مانند آتش است که اگر حرارتش به تو زیان نرساند، از آزار دودش در امان نیستی. ۶. گوشت دانشمندان، زهرآلود است. ۷. خداوند راستگوترین گویندگان است. ۸. اگر نبود که خداوند بر ایشان تبعید را نوشته بود، هرآینه در دنیا عذابشان می‌کرد (حشر: ۳). ۹. ای خردمندان، برای شما در قصاص زندگانی است (بقره: ۱۷۹). ۱۰. دور باد از شنوندگان. ۱۱. جان در برابر جان می‌باشد و هر زخمی را قصاصی است (دو بخش از آیهٔ ۴۵، سورهٔ مائده). ۱۲. دل‌هایشان پر از علاقه به گوساله بود (بقره: ۹۳). ۱۳. خداوند بر آنچه در دل‌ها می‌گذرد، داناتر است و مردم بر ظاهر حکم می‌کنند؛ اما حکم الهی بر باطن‌هاست. پس هر حکمی به نفع یا زیان شخص صادر شود، مستحق آن است. ۱۴. چشم در برابر چشم؛ قصاص چشم، چشم است. (مائده: ۴۵). ۱۵. بسته‌شدگان به زنجیرها (ابراهیم: ۴۹). ۱۶. تعهد و ضمان آن، بر روایت‌کننده باشد. ۱۷. همواره شاخسار فضل به سبب جایگاه او، شاداب و پرطراوات و چشمه‌های بزرگواری‌ها به سوی وی، نگران باد.

^۱ مقاله حاضر برگرفته از پایان‌نامهٔ کارشناسی ارشد رشته زبان و ادبیات فارسی دانشگاه شهید چمران اهواز است.

تعارض منافع

تعارض منافی وجود ندارد.

بیانیهٔ نحوهٔ استفاده از هوش مصنوعی

این مقاله به‌طور کامل توسط نویسندگان و بدون استفاده از ابزارهای تولید متن مبتنی بر هوش مصنوعی نوشته شده است.

منابع

ابوالقاسمی، محسن. (۱۳۷۵). دستور تاریخی زبان فارسی. تهران: سمت.
انوری، حسن و احمدی‌گیوی، حسن. (۱۳۹۷). دستور زبان فارسی ۱. ویراست چهارم. تهران: فاطمی.

- برسلر، چارلز. (۱۳۷۸). *درآمدی بر نظریه‌ها و روش‌های نقد ادبی* (ترجمه مصطفی عابدینی‌فرد). تهران: نیلوفر.
- پارسا، سید احمد و محمدی، خدیجه. (۱۳۹۸). کارکرد جملات معترضه عربی در نقشه‌المصدر. نشریه نشر پژوهی ادب فارسی، ۲۲ (۴۶)، ۴۶-۲۱. <https://doi.org/10.22103/jll.2020.13900.2640>
- پارسا، سید احمد و محمودی، شهلا. (۱۳۹۸). کارکردهای معنایی - منظوری جملات معترضه در تاریخ بیهقی. فنون ادبی، ۱۱ (۴)، ۱-۱۴. <https://doi.org/10.22108/liar.2019.116460.1597>
- تودورف، تروتان. (۱۴۰۱). *بوطیقای ساختارگرا*، ترجمه محمد نبوی. تهران: آگه.
- جوینی، عطاملک. (۱۳۹۴). *تاریخ جهانگشا*، به اهتمام احمد خاتمی. تهران: نشر علمی.
- خسروی، خدیجه، خالقی مطلق، جلال و ایمانی، علی. (۱۳۹۹). میان افزوده (معترضه) مجالی برای وصف در شاهنامه فردوسی. سبک‌شناسی نظم و نشر فارسی (بهار ادب)، ۱۳ (۴۸)، ۱۰۳-۱۱۸.
- خیامپور، عبدالرسول. (۱۳۴۴). *دستور زبان فارسی*. چاپ پنجم. تبریز: شفق.
- دهرامی، مهدی و اکبری‌زاده، محسن. (۱۳۹۹). روایت‌شناسی جمله معترضه در تاریخ بیهقی. نشر پژوهی ادب فارسی، ۲۳ (۴۷)، صص ۵۳-۷۳. <https://doi.org/10.22103/jll.2020.15137.2734>
- ریکور، پل. (۱۴۰۰). *زندگی در دنیای متن*. تهران: مرکز.
- سلطانی‌رنانی، سیدمهدی. (۱۳۹۱). اسالیب اعتراض در قرآن کریم. *دوفصلنامه تحقیقات علوم قرآن و حدیث دانشگاه الزهراء (س)*، ۹ (۱)، ۱۷۱-۱۸۹. <https://doi.org/10.22051/tqh.2013.895>
- سلیمانی، علی و سلیمانی، مرتضی. (۱۳۹۴). بررسی زمینه‌های دلتنگی در تاریخ جهانگشای جوینی. *فصلنامه پژوهش‌های ادبی و بلاغی*، ۳ (۴)، ۸۵-۹۹.
- شمیسا، سیروس. (۱۳۹۲). *سبک‌شناسی نشر*. ویراست دوم. تهران: میترا.
- شمیسا، سیروس. (۱۳۹۹). *معانی*. ویراست دوم. تهران: میترا.
- طباطبایی، علاءالدین. (۱۳۹۵). *فرهنگ توصیفی دستور زبان فارسی*. چاپ اول. تهران: انتشارات فرهنگ معاصر.
- فرشیدورد، خسرو. (۱۳۸۲). *جمله و تحول آن در زبان فارسی*. چاپ سوم. تهران: امیرکبیر.
- قاسم‌زاده، مهدی. (۱۳۹۶). بررسی شیوه‌های حضور نویسنده در متن تاریخ جهانگشای جوینی بر مبنای نظریه گذرنامای یاکوبسن. *پژوهش‌های نقد ادبی و سبک‌شناسی*، (۲)، ۱۴۰-۱۲۱.
- قرآن کریم.

- کزازی، میرجلال‌الدین. (۱۳۸۰). *زیباشناسی سخن فارسی (۲): معانی*. تهران: نشر مرکز.
- کزازی، میرجلال‌الدین. (۱۳۸۵). *رویا، حماسه، اسطوره*. چاپ سوم. تهران: مرکز.
- ممتحن، مهدی. (۱۳۸۷). جمله معترضه و تأثیر آن در قرآن. *پژوهش‌نامه قرآن و حدیث*، (۵)، ۵۹-۷۲.
- ولی‌زاده، محمد مهدی و ولی‌زاده، ابوالقاسم. (۱۳۹۹). درآمدی بلاغی در جمله معترضه در قرآن کریم. *پژوهش‌های میان رشته‌ای قرآن کریم*، ۱۱ (۲)، ۴۳-۱۶.
- همای، جلال‌الدین. (۱۳۸۹). *فنون بلاغت و صناعات ادبی*. تهران: اهورا.

Persian References Presented in English

- The Holy Quran*. (n.d.). [In Arabic]
- Abolghasemi, M. (1996). *Dastur-e tarikhi-ye zaban-e Farsi* [Historical grammar of the Persian language]. Samt. [In Persian]
- Anvari, H., & Ahmadi Givi, H. (2018). *Dastur-e zaban-e Farsi 1* [Persian grammar 1] (4th ed.). Fatemi. [In Persian]
- Bressler, C. (1999). *Daramadi bar nazariyeha va ravesh-haye naqd-e adabi* [An introduction to literary criticism: Theory and practice] (M. Abedinifard, Trans.). Niloofer. [In Persian]
- Dehrami, M., & Akbarizadeh, M. (2020). Ravayat-shenasi-ye jomle-ye mo'tarezeh dar Tarikh-e Beyhaqi [Narratology of the parenthetical sentence in Tarikh-e Beyhaqi]. *Nasr-Pazhuh-ye Adab-e Farsi*, 23(47), 53-73. <https://doi.org/10.22103/jil.2020.15137.2734> [In Persian]
- Farshidvard, Kh. (2003). *Jomle va tabavol-e an dar zaban-e Farsi* [The sentence and its evolution in the Persian language] (3rd ed.). Amir Kabir. [In Persian]
- Ghasemzadeh, M. (2017). Barrasi-ye shiveh-haye hozur-e nevisande dar matn-e Tarikh-e Jahangosha-ye Juwayni bar mabna-ye nazariye-ye gozarnama-ye Yakobsen [An examination of the author's presence in the text of Juwayni's Tarikh-e Jahangosha, based on Jakobson's theory of shifters]. *Pazhuheshbha-ye Naqd-e Adabi va Sabk-shenasi*, (2), 121-140. [In Persian]
- Homaei, J. (2010). *Fonun-e balaghat va sanaye'-e adabi* [Techniques of rhetoric and literary devices]. Ahura. [In Persian]
- Juwayni, A. (2015). *Tarikh-e Jahangosha* (A. Khatami, Ed.). Elmi Publications. [In Persian]
- Kazzazi, M. J. (2001). *Ziba-shenasi-ye sokhan-e Farsi (2): Ma'ani* [The aesthetics of Persian speech (2): Meanings]. Markaz. [In Persian]
- Kazzazi, M. J. (2006). *Roya, hemase, ostureh* [Dream, epic, myth] (3rd ed.). Markaz. [In Persian]
- Khayampour, A. R. (1965). *Dastur-e zaban-e Farsi* [Persian grammar] (5th ed.). Shafaq. [In Persian]

- Khosravi, Kh., Khaleghi Motlagh, J., & Imani, A. (2020). Miyan-afzude (mo'tarezeh): Majali baraye vasf dar Shahname-ye Ferdowsi [Interpolation (parenthesis): An opportunity for description in Ferdowsi's Shahnameh]. *Sabk-shenasi-ye Nazm va Nasr-e Farsi (Babar-e Adab)*, 13(48), 103–118. [In Persian]
- Momtahn, M. (2008). Jomle-ye mo'tarezeh va ta'sir-e an dar Quran [The parenthetical sentence and its effect in the Quran]. *Pazhubeshname-ye Quran va Hadith*, (5), 59–72. [In Persian]
- Parsa, S. A., & Mohammadi, Kh. (2019). Karkard-e jomlat-e mo'tarezeh-ye arabi dar Nafsat al-Masdur [The function of Arabic parenthetical sentences in Nafsat al-Masdur]. *Nasr-Pazhubi-ye Adab-e Farsi*, 22(46), 21–46. <https://doi.org/10.22103/jll.2020.13900.2640> [In Persian]
- Parsa, S. A., & Mahmoudi, S. (2019). Karkardha-ye ma'nayi-manzuri-ye jomlat-e mo'tarezeh dar Tarikh-e Beyhaqi [The semantic-pragmatic functions of parenthetical sentences in Tarikh-e Beyhaqi]. *Fonun-e Adabi*, 11(4), 1–14. <https://doi.org/10.22108/liar.2019.116460.1597> [In Persian]
- Ricœur, P. (2021). *Zendege dar donya-ye matn* [Life in the world of the text]. Markaz. [In Persian]
- Shamisa, S. (2013). *Sabk-shenasi-ye nasr* [Prose stylistics] (2nd ed.). Mitra. [In Persian]
- Shamisa, S. (2020). *Ma'ani* [Semantics] (2nd ed.). Mitra. [In Persian]
- Soleimani, A., & Soleimani, M. (2015). Barrasi-ye zamine-haye deltangi dar Tarikh-e Jahangosha-ye Juwayni [An examination of the themes of nostalgia in Juwayni's Tarikh-e Jahangosha]. *Faslname-ye Pazhubeshba-ye Adabi va Balaghi*, 3(4), 85–99. [In Persian]
- Soltani Ranani, S. M. (2012). Asalib-e e'teraz dar Quran-e Karim [Styles of objection in the Holy Quran]. *Do-Fashname-ye Tabqiqat-e Olum-e Quran va Hadith*, 9(1), 171–189. <https://doi.org/10.22051/tqh.2013.895> [In Persian]
- Tabatabai, A. (2016). *Farhang-e tosiqi-ye dastur-e zaban-e Farsi* [A descriptive dictionary of Persian grammar] (1st ed.). Farhang-e Mo'aser Publications. [In Persian]
- Todorov, T. (2022). *Butiqe-ye sakehtargara* [Structuralist poetics] (M. Nabavi, Trans.). Agah. [In Persian]
- Valizadeh, M. M., & Valizadeh, A. (2020). Daramadi-ye balaghi dar jomle-ye mo'tarezeh dar Quran-e Karim [A rhetorical introduction to the parenthetical sentence in the Holy Quran]. *Pazhubeshba-ye Miyan-Reshte-i-ye Quran-e Karim*, 11(2), 16–43. [In Persian]